

СЕМІОТИКА ОБРАЗУ СОНЦЯ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Ольга МАНОЙЛОВА (Кіровоград)

У статті розглядається реценція образу сонця в поетичному світі Ліни Костенко. Спираючись на семіотичний інструментарій, авторка досліджує художній предмет та його роль у творенні пейзажних картин та портретних деталей.

Ключові слова: семіотика, художній світ, художній предмет, образ сонця, пейзаж, портрет.

The article focuses on the reception of the image of the Sun in Lina Kostenko's poetic world. Using semiotic tools, the author investigates an artistic subject and its role in the creation of landscape pictures and portrait details.

Key words: semiotics, artistic world, artistic object, the image of the Sun, landscape pictures, portrait.

Образи сонця та місяця завжди мали більший семіотичний статус порівняно з іншими явищами природи. Це образи-архетипи, знаки, що в них закладені й міфологічні уявлення про будову Всесвіту, і культурні коди цілої нації. Ці небесні тіла увійшли у поетичну традицію, стали визначальними в календарно-обрядовому житті українців, вони є чи не найпоширенішими дійовими особами святкових ритуалів і персонажами фольклору.

У нашому дослідженні ми розглянемо образи сонця у поезії Ліни Костенко крізь призму семіотичного підходу: спробуємо з'ясувати, як вони утворені, звідки походять і яка їхня роль у поетичному світі авторки. Наголосимо, що обраний аспект аналізу поетичного доробку є актуальним, оскільки про образні асоціації в поезії мисткині детально сказано тільки в статті В. Шелеста [9].

Мета пропонованої розвідки – аналізуючи художні образи в поезіях Ліни Костенко зі збірок «Поезії» (1969), «Неповторність» (1980) та «Вибране» (1989), зосередитися на їхньому предметному наповненні, їхньому речовому фундаменті, адже ретельно відібрані, пропущені крізь емоційну мембрану поетеси, насичені художніми смислами та

енергетичним потенціалом, предмети є однією з важливих ланок у творенні поетичного образу.

Сонце як головне джерело світла й тепла, основа життя на планеті та Місяць як найближче небесне тіло і єдиний супутник Землі, без сумніву, найважливіші для людства астрономічні об'єкти. Утім, у Ліни Костенко назви «сонце» та «місяць» здебільшого не є астронімами й вживаються переважно для позначення загальних назв у описах природи.

За сонцем, за розташуванням його над обрієм, визначається пора дня – досвіток, ранок, полудень, вечір. Тому однією з основних функцій образу сонця у внутрішньому світі поезії цілком закономірно є означення часу дії – пір дня та року. Інколи поетеса означає ці часові переходи доволі прямолінійно: *«Кругле сонце опускається, / круглий місяць піднімається»* [7, с. 271].

Крім того, персоніфікований образ сонця може бути однією з дійових осіб, персонажем поетичної картини. У процесі актуалізації поетесою образу сонця можна виділити кілька шляхів: оживлення (антропо- або зооморфізація), оречевлення (уподібнення до речі), одивнення.

До сфери нашого зацікавлення входять образи сонця, утворені на основі предметних переосмислень. Феноменальне поетичне бачення-відчування Ліни Костенко породжує метафоричні образи, що активізують творчу рецепцію та несуть потужний заряд художньої енергії.

Зазвичай образи формуються на базі зорових зближень з предметом – за формою: *«Даруй мені над шляхом тополиним / важкого сонця древню булаву»* [4, с. 315], *«вітер... б'є в бубон сонця, як шаман...»* [4, с. 332], чи за кольором: *«Медове сонце вигріло дублянки / у жовтих лапах сутозлотих лип»* [4, с. 318]. Медовий є, по суті, семантичним еквівалентом жовтого, золотистого (контекст ці кольори підтверджує, і цим ще більше підсилює враження). Крім того, слово *мед* має усталене позитивне забарвлення, асоціюється з чимось теплим, ніжним, солодким. Найбільш розповсюдженим варіантом є зближення і за формою, і за кольором: *«Вже сховався сонця золотий шолом...»* [4, с. 256], чи *«Сонце сходить, ясний обагрянок...»* [7, с. 34] – останній образ є полісемантичним, оскільки слово «обагрянок» поєднує в собі два смислові концепти: на західній Україні так називають *бублик* [1] (ознака за формою), а внутрішня форма слова містить корінь слів *багрець*, *багряний* (маємо вказівку на колір).

Прикметною є модель порівняння сонця з *лимоном* та *ананасом*, що вже давно стали звичними для сучасного українця (тим більше міського мешканця), а тому не викликають подиву та внутрішнього спротиву; втім, до традиційних, питомо українських образів вони не належать, тому додають поезії екзотичності, різнобарв'я та літепла тропіків:

В гірких оазах сонячної цедри... [4, с. 287]

...

Цитринове сонце, смарагдовий ліс!
Заломлене літо крізь тисячі лінз [4, с. 539]

...

Сонце радісно пряхить,
сонце – як ананас [4, с. 158].

Цікаво порівняти образи *літнього сонця* в попередніх рядках та *осіннього сонця* в наступних:

Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні [4, с. 382].

Маленьке, тьмяно-жовте, зморшкувате, мокре й кисле – ось основні означення, що виникають на основі асоціацій із «яблуком-недоквасом». Різниця смислів між ним і яскравими, гарячими тропічними фруктами очевидна.

Доволі цікавим є трансформація образу сонця у *нагідку* – невеличку оранжеву квітку, *Calendula officinalis*, чії пелюстки схожі на промінчики сонця, яким його малюють діти.

А в головах у мене посади
жовтогаряче сонце, як нагідку [6, с. 79].

Парадигму образів сонця, що уподібнюється до *меду*, доповнюють наступні рядки:

Вже в стільниках стерні немає меду сонця... [6, с. 84]

Літо минуло – і тепер лиш колюча стерня нагадує про сонце, тепло й ніжний квітковий аромат, що їх убирали в себе золоті колоски дозріваючої пшениці.

Захід сонця прямо пахне медом.

Пахне медом сонячний бурштин [7, с. 120].

Образ сонця-меду збагачується асоціаціями з *буриштином* – коштовним, золотаво-прозорим, із застиглими всередині краплями повітря. *Мед* – надзвичайно місткий образ, який уява наповнює кольорами, смаками та запахами, знайомими з дитинства. До того ж важкість, тягучість меду асоціюються з серпневою знемогою, розімлілістю природи під гарячими хвилями сонячного проміння.

І по-чаклунськи, ніби воском ярим,
хтось вилив сонце в небозвід Карпат [7, с. 21].

Ліна Костенко малює надзвичайно поетичну картину народження нового дня – біле й прозоре сонячне світло заливає небо, ніби потік розплавленого воску. Яскраве візуальне враження підсилюється семантичним наповненням слова «ярий», що, крім кольору, означає «сильний, палкий, пристрасний» [1].

Сяйво призахідного сонця концентрується, згущується та матеріалізується в образі розпеченого до червоного металу в рядках:

Червоне сонце незастиглим зливком
пливе повільно поміж двох степів... [7, с. 95]

Матеріалізація відбувається й шляхом власне *оречевлення* – введення до складу образу сонця речей, пов'язаних з ним за якісними ознаками (кольором та формою): «Сидить просмолена ворона / в береті сонця набакир» [4, с. 112] або «Зимове сонце на плечі, мов глек» [4, с. 104], «Планета й ми, такі маленькі – ми, / у луні сонця ледве щось мигтіло» [6, с. 33]. Останній образ утворений поєднанням предметності з оживленням, підкреслюючи дрібність, мізерність Землі в безкінечному просторі Всесвіту, поетеса ніби перевертає кут зору й відбиває планету в луні сонця, цим досягаючи неймовірного ефекту – виникає відчуття абсолютного безмежжя Космосу, у якому величезна планета в людському вимірі стає маленькою піщинкою в масштабі галактик.

Не менш продуктивним є й прийом *антропоморфізації*, коли форма чи колір світила означається за допомогою портретних деталей та людських характеристик:

Вирлооке сонце
сідає на чорну скелю [4, с. 142].

Слово *вирлоокий* не має якогось особливого чи несподіваного значення – воно значить «витрішкуватий», «випуклоокий». Але його рідковживаність та незвичне звучання одивнюють образ і спонукають читача до пошуку його смислів в уяві та пам'яті. Ужитий у поезії філософсько-публіцистичного стибу, образ налаштовує рецепцію на відповідну хвилю гіркої іронії, інтонацію зболеного сарказму.

...сонце огрядне,
з рум'янцем на вилицях,
іде по схилах з тобою поруч [7, с. 80].

Огрядний значить «гладкий, товстий, опасистий», підкреслює «круглість» – визначальну характеристику сонця. *Рум'янець на вилицях* – указівка на «призахідність» сонця, що, закочуючись за обрій, підфарбовує небо в червоні кольори.

До речі, народний світогляд зберігає відголоски язичницької віри в те, що небесні світила – то очі божеств, відтак обожнення сонця поетесою є ще одним свідченням її глибокої закоріненості в рідну культуру.

Грім ударив особисто в мене,
око сонця кров'ю налилось [6, с. 69].

Налите кров'ю око сонця – образ, наділений подвійною знаковістю. Утворений на основі колірних асоціацій, він до того ж є емоційно маркованим: *очі, налиті кров'ю*, вказують на гнів, розлютованість, оскаженіння. Контекст образу – грозова, розбурхана стихія, небо гуркоче

й спалахує, ніби сердиться. Тож образ є важливим компонентом поетичного пейзажу й поряд з іншими працює на створення єдиного художнього враження.

Окремих слів заслуговує й перифраз, за допомогою якого поетеса означає сонце:

Циклопічною одноокістю
небо дивиться на Париж [8, с. 124].

Варто звернути увагу й на образ сонця в одному з лісових пейзажів у вже згадуваній поезії:

Багряне сонце сутінню лісною
у просвіт хмар показує кіно [4, с. 51].

У цих двох рядках – довершена поетично-візуальна фіксація миттєвого враження. Із майстерністю, гідною професійного фотографа чи талановитого живописця, Ліна Костенко творить живу й реальну картину: лісова галявинка, багряне сонце на вечірньому пружі, ось-ось воно сховається за обрієм, і його останнє проміння пробиває пелену хмар та густе листя дерев, ніби світло кінопроектора.

Захід сонця – одне з найпрекрасніших явищ природи, час, коли вона засинає/умирає, щоб на світанку знову прокинутися/відродитися до життя. Не можна не зауважити художньої оригінальності образів призахідного сонця, що їх творить поетеса. До вже згаданих долучаємо й такі:

Заходить сонце за лаштунки лісу.
Тополя поклонила вдалині... [6, с. 21]

Сонце й тополя мисляться як актори, а *ліс* – як сцена. Вистава скінчилася, й артисти ховаються за лаштунками, аби завтра знову грати свої великі чи маленькій ролі в спектаклі життя.

Вечір-мисливець
підстрелене сонце
несе у сірому ягдташі.
Тягнуться хмари – скривавлені крила –
по травах,
по обрію,
по душі... [4, с. 119]

Трактуючи *захід сонця* як акт вбивства-вполювання фантастичного птаха, поетеса провокує цілу низку метафоричних трансформацій – вечір втілюється в мисливця, обрій – у ягдташ, хмари – у величезні крила, а багрянець неба – у кров підстреленого птаха. Крім яскравого візуального враження, образ генерує потужну художню емоцію – здається, ніби скривавлені крила-хмари «тягнуться по душі», породжуючи відчуття втрати, жалю та навіть трагічності.

У рядках *«Вечір сонце тиєничне розкраяв / окрасць над полем залишив»* [7, с. 156] сонячний диск порівнюється із *паляницею* – відзначаємо зближення за кольором і за формою. Цікавим є «вчинок» вечора – *розкраяв сонце, і окрасць над полем залишив* – щось у цьому є від ритуалу жертвоприношення.

Персоніфікації образу сонця, асоціації з ритуалом полювання чи жертвоприношення надають поезії Ліни Костенко рис міфологічності, навіть міфотворчості. Природа живе, дихає, відчуває й постійно змінюється: небесне світило втілюється то в яблуко, то в глек, то в людину, то в якесь химерне створіння. Поезія перетворює природу на казковий світ, де діють особливі закони, де живуть фантастичні істоти й де можна побачити неймовірні дива, якщо тільки будеш допущений у коло обраних. Ліна Костенко, поза сумнівом, уходить до цього кола, а своїми творами вводить туди і своїх читачів.

У художньому світі пейзажні образи не є лише декораціями чи тлом поетичних рефлексій, а й беруть участь у творенні смислу й настроєвості, а художні предмети в їх основі дозволяють утілити багатозначні, концептуально-навантажені та енергетично-заряджені художні образи. Предметні переосмислення образу сонця, утворені на основі метафоричних трансформацій, антропо- та зооморфізації, оречевлення та одивнення в різних комбінаціях, формують візуальні образи на рівні поетичного тексту та знакові ситуації на рецептивному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел; редактори-лексикографи : В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпін'я : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Иванов В.В. Образы природной среды в знаковых системах культуры и искусства / В.В. Иванов // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. Человек – природа – искусство. – Ленинград : «Наука», 1986. – С. 20–30.
4. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
5. Костенко Л. В. Коротко – як діагноз. Вірші / Л. В. Костенко // Літературна Україна. – 1993. – 14 жовтня. – С. 1, 6.
6. Костенко Л. В. Неповторність : Вірші. Поеми / Л. В. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 222 с.
7. Костенко Л. В. Поезії / Л. В. Костенко. – Балтимор, Париж, Торонто : Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1969. – 356 с.
8. Костенко Л. В. Триста поезій. Вибрані вірші / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 416 с.
9. Шелест В. Образні асоціації в поезії Ліни Костенко / В. Шелест // Дивослово. – 1994. – № 2. – С. 11–15.

Манойлова Ольга Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: рецептивна поетика, категорії «художній світ» та «художній предмет», семіотика літератури, поетика постмодерної літератури.